

ԲԱՆԱՎԵՃ ԵՎ ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ. ДИСКУССИИ И ОБСУЖДЕНИЯ. DISCUSSIONS

ՍՅՈՒՆԻՔԻ ՄԱՐԶԻ ԲԱՐԲԱՌԱՅԻՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՊԱՏԿԵՐԸ

Բանասիր. գիտ. դոկտոր Հ. Հ. Մեսրոպյան

Բանալի բառեր. բարբառ և խոսվածք. տարածքային տարբերակներ, Ղարաբաղի բարբառ, Սիսիանի խոսվածք, Գորիսի ենթաբարբառ. խոսակցական լեզու. Պարսկահայ խոսվածքներ, բարբառային կղզյակներ:

«Մեփական տիպը հայկականք ոչ ուրեք՝ բայց յԱյրարատեան բնաշխարհէն՝ այնպէս ճշգրիտ երեւին յերկրի Հայոց, որպէս յաշխարհիս Սիսական. զի թէպէտ և Տուրուբերան կենդրոնագոյն է, քան զայլսն և հարուստ ազգային յիշատակօք, այլ Սիւնիք յամառագոյն իմն թուին հանդիսացեալ ի պահուստ ազգային ոգւոյ և աւանդից, յոլովագոյնս ունելով նշխարս և արձանս նախնեաց գրաւորս և անգիրս»¹, - այսպէս է բնութագրում Սյունյաց աշխարհը Հայր Ալիշանը:

Ինչպէս կարելի է նկատել, այդ տարածքի պատմաաշխարհագրական առանձնահատկություններից բացի նշվում է հոգևոր ժառանգության՝ անգիր ավանդության մասին, որը ներառում է լեզուն՝ Սյունիքի տարածաշրջանին բնորոշ բարբառները և խոսվածքները:

Սյունիքի տարածքային լեզվական տարբերակին է նվիրված Քարահունջի բնակիչ Ն. Վարդապետյանի «Սյունյաց բարբառը» ուսումնասիրությունը², որում մեկնաբանվում են *Սյունիքի բարբառ*, կամ ինչպէս նախկինում էր ասվում, *Գորիսի ենթաբարբառ* կամ *Գորիսի խոսվածք* գիտական ըմբռնումները:

¹ Սիսական, Տեղագրություն Սիւնեաց աշխարհի, ի Հ. Ղեւոնդեայ Մ. Ալիշան, Վենետիկ, ի Սիսիթարայ վանս ի Ս. Ղազար, 1893, էջ 1:

² Ն. Հ. Վարդապետյան, Սյունյաց բարբառը, ՀՀ ԳԱԱ Հ. Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտ (ձեռագիր հավաքածու), Ե., 1961, 440 էջ (այսուհետև՝ ՆՎՍԲ):

Վկայաբերելով Ա. Ղարիբյանի և Ա. Գրիգորյանի տեսակետները, ըստ որոնց Սյունիքի լեզուն Ղարաբաղի բարբառի խոսվածքներից է, Ն. Վարդապետյանն առաջադրում է իր տեսակետը: Նա գրում է. «Գորիսի «ենթաբարբառի» մանրագնին հետազոտությունը մեզ բերեց այն համոզման, որ նա ոչ թե Ղարաբաղի խոսվածքն է կամ ենթաբարբառը, այլ որոշակիորեն ձևավորված ու մշակված մի ինքնուրույն բարբառ է, որը շփման որոշ կետեր ունի ինչպես Ղարաբաղի, նույնպես և Արարատյան (Երևանի) բարբառի հետ»³: Իսկ ըստ Ա. Մարգարյանի՝ «Գորիսի (իմա՝ Սյունիքի) և Ղարաբաղի (իմա՝ Արցախի) բարբառները սերում են երբեմնի մի միասնական մայր բարբառից և այլ բան չեն, քան նրա երկու առանձին ճյուղերը, որոնք իրենց պատմական կյանքի զարգացման ընթացքում ձեռք են բերել միմյանցից տարբեր առանձնահատկություններ և ինքնորոշվել իբրև ինքնուրույն ու անկախ բարբառներ»⁴:

Ն. Վարդապետյանը *Գորիսի ենթաբարբառ* տերմինի փոխարեն առաջադրում է *Սյունյաց բարբառ* տարբերակը: Նա գրում է. «Նկատի ունենալով, որ քննարկվող բարբառը ընդգրկում է պատմական Սյունիքի կենտրոնական հատվածը, որ հիշյալ բարբառը այժմ տարածված է Գորիսի, Սիսիանի և մասամբ Ղափանի շրջաններում, այլև VIII դարի քերական Ստ.Սյունեցու վկայությունն ու անվանումը, մենք ճիշտ ու նպատակահարմար համարեցինք այդ բարբառը կոչել *Սյունյաց* բարբառ»⁵: Ինչպես գիտենք, Ստեփանոս Սյունեցին իր սահմանած յոթ բարբառների մեջ առանձնացնում է նաև *զՍիւնիս*, որով խոսում էր Զանգեզուրի հայությունը:

Ա. Ղարիբյանը այս տարածաշրջանի ենթաբարբառները միավորում է և տալիս է Ղարաբաղի բարբառի Զանգեզուրի ենթաբարբառ անվանումը: Նա գրում է. «Զանգեզուրի ենթաբարբառը համադրում է մի կողմից Ղարաբաղի բարբառը, մյուս կողմից Արարատյան (Երևանի) բարբառը, բայց Ղարաբաղի բարբառի բացարձակ գերակշռությամբ»⁶:

Ինչպես նկատում ենք, միևնույն տարածքի համար առաջադրվում են երեք՝ Սյունյաց, Զանգեզուրի և Գորիսի բարբառ անվա-

³ Ն. Հ. Վարդապետյան, նշվ. աշխ., էջ II:

⁴ Ա. Ս. Մարգարյան, Գորիսի բարբառ, Ե., 1975, էջ 10:

⁵ Ն. Հ. Վարդապետյան, նշվ. աշխ., էջ IV:

⁶ Ա. Ս. Ղարիբյան, Հայ բարբառագիտություն, Ե., 1953, էջ 232:

նումները: Ի դեպ, Ա. Մարգարյանը «Գորիսի բարբառը» աշխատության ներածությունն սկսում է *Գորիսի բարբառը* տերմինով, սակայն ստորև նշում է *Սյունյաց բարբառը*՝ տուրք տալով Ն. Վարդապետյանի *Սյունյաց բարբառ* տերմինին. «Սյունյաց (իմա՝ Գորիսի) բարբառի»⁷:

Այս հարցի պատասխանը տալիս է Գ.Զահուկյանը: Հայերենի բարբառների բազմահատկանիշ դասակարգմամբ խնդրո առարկա լեզվական տարածքային միավորը, բացառյալ Մեղրին, համարում է բարբառների արևելյան խմբակցության Ղարաբաղ-Շամախիի կամ ծայր հյուսիսարևելյան միջբարբառախմբի Ղարաբաղի բարբառի խոսվածք: Գ. Զահուկյանը Մեղրիի բարբառը դասում է Ագուլիս-Մեղրիի արևելյան բարբառախմբում⁸:

Սյունյաց բարբառն ունի 42 հնչյուն՝ 32 բաղաձայն և 10 պարզ և քմային ձայնավորներ, գործում է Աճառյանի օրենքը: Այն չունի չ հնչյուն, չունի նաև երկբարբառներ և եռաբարբառներ:

Ն. Վարդապետյանը համոզված է, որ «Քմային ձայնավորների առաջացումը բխում է բարբառի հնչյունական սիստեմի զարգացման օրինաչափություններից և ոչ մի ազդեցություն չի կրում օտար լեզուների հնչյունական սիստեմներից»⁹:

Ի տարբերություն ՀՀ մյուս մարզերի, որտեղ հանդիպում են և՛ արևելյան, և՛ արևմտյան խմբակցության բարբառներ, Սյունիքի մարզը լեզվական առումով համասեռ է, և հաղորդակցվում են միայն արևելյան ճյուղի բարբառներով: Բացառապես արևմտահայերով բնակեցված գյուղեր չկան, ուստի չկան և արևմտյան բարբառներ: Սիսիանի Տոլորս ներգաղթած մշեցիները, Ախլաթյանի վանեցիները, Գորիսի Խոտ գյուղը հիմնադրած խութեցիները և այլ արևմտահայեր ժամանակի ընթացքում կորցրել են մայրենի բարբառները:

Սյունիքի մարզում գործածվող բարբառները և խոսվածքները կարելի է առանձնացնել ըստ տարածաքային-գործառական հատկանիշի: Ըստ այդմ՝ առկա է 4 հիմնական խումբ. ա) *Ղարաբաղի բարբառի խոսվածքներ*, բ) *բարբառային տարրերով հարուստ ժողովրդախոսակցական հայերեն*, գ) *պարսկահայ խոսվածքներ* և

⁷ Ա. Մ. Մարգարյան, նշվ. աշխ., էջ 13:

⁸ Տե՛ս Գ. Բ. Զահուկյան, Հայ բարբառագիտության ներածություն, Ե., 1972, էջ 135-136:

⁹ Ն. Ն. Վարդապետյան, նշվ. աշխ., էջ 13:

դ) գործածության նեղ շրջանակ ունեցող բարբառային կղզյակներ:

ա) *Ղարաբաղի բարբառի խոսվածքներ*: Արևելյան խմբակ-
ցության Ղարաբաղի բարբառը պատկանում է Ում ճյուղին: Այն
լեզվական ընդհանրություններ ունի Մ ճյուղի Հադրութի, Շաղախ-
Խծաբերդի և Ուրմիայի, Լ ճյուղի Մարաղայի բարբառների և Գորի-
սի, Կապանի, Ղազախի, Գանձակի, Հավարիկի և այլ ենթաբար-
բառների հետ: Տարբեր ժամանակներում Լեռնային Ղարաբաղի
տարբեր վայրերում բնակություն են հաստատել այլ բարբառներով
և խոսվածքներով հաղորդակցվողներ, որոնք լեզվական տարրեր
են ներմուծել Ղարաբաղի բարբառ: Բարբառակիրների աշխարհա-
գրական տեղաշարժերի մասին ստույգ տեղեկություններ է հա-
ղորդում Մ. Բարխուդարյանը «Արցախ» աշխատության մեջ: Ըստ
այդ՝ Ղարաբաղում ապրում են նաև մասնավորաբար Ղարաղա-
ղից, Նախիջևանից, Խոյից և այլ վայրերից գաղթածներ, ինչպես,
օրինակ՝ Ստեփանակերտի Վարազաբուն գյուղում, Հադրութում,
Զանյաթաղում ապրում են Ղարաղաղից, Նախիջևանիկում՝ Հին
Նախիջևանից, Մեհտիշենում, Սարդարաշենում, Նորագյուղում,
Մարտունու Սպիտակաշենում՝ Խոյից գաղթածներ և այլն: Վերո-
նշյալ բարբառների առկայության, դրանց փոխազդեցության և այ-
սօր արդեն Ում ճյուղի Ղարաբաղի բարբառի գերակայության մա-
սին մանրամասն տեղեկություններ է հաղորդում Կամո Դավթյանը
«Լեռնային Ղարաբաղի բարբառային քարտեզը» ընդարձակ ուսում-
նասիրության մեջ¹⁰:

Հ. Աճառյանը ժամանակին «Արարատ» ամսագրում գրում է.
«Անձանօթ մնացած բարբառ մը չէ Ղարաբաղի բարբառը: Ընդհա-
կառակը՝ Տփղիսի բարբառին հետ՝ գրականութեան ամենէն աւելի
ծանօթացած հայ բարբառներէն մէկն է. այս բարբառով գրուած աշ-
խատութեանց ամբողջութիւնը կարող է փոքրիկ մատենագրութիւն
մը կազմել»¹¹:

Անցյալ դարի վերջերին Ղարաբաղի բարբառի սահմաններն
ավելի ընդարձակ էին և ձգվում էին մինչև Բաքու և Սումգայիթ,
Գանձակ, Գետաշեն և Դաշտային Ղարաբաղի տարածքով մեկ:

Չնայած գրական հայերենի մեծ ազդեցությանը՝ Ղարաբաղի

¹⁰ Տե՛ս Կ. Դավթյան, Լեռնային Ղարաբաղի բարբառային քարտեզը, Ե., 1966:

¹¹ «Արարատ» (ամսագիր), Ս. Էջմիածին, 1899, էջ 394:

բարբառն այսօր իսկ պահպանում է իր կենսունակությունը: Այդ բարբառով այժմ խոսվում է Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությունում, Հյուսիսային Կովկասի և Միջին Ասիայի որոշ տարածքներում, Չարենցավանում, Աբովյանում և այլուր: Ղարաբաղի բարբառի խոսվածքներից են Տավուշի, Իջևանի, Կարմիրի խոսվածքները, որոնցով այսօր խոսում են 200-300 տարի առաջ Ղարաբաղից վերաբնակված արցախցիները: Ընդհանրապես բնակության այլ վայրեր ընտրած ղարաբաղցիները սիրում են իրենց բարբառը և միմյանց հետ հաղորդակցվում են մայրենի բարբառով: Վերոնշյալ սահմանները նկատի ունենալով՝ կարելի է ասել, որ այժմ Ղարաբաղի բարբառը Արարատյան բարբառից հետո ամենաշատ խոսողներ ունեցող բարբառն է:

Սյունիքի մարզում տարածագործառական առումով գերակայում է Ղարաբաղի բարբառը՝ Միսիանի, Գորիսի, Կապանի խոսվածքներով: Ղարաբաղի բարբառի հաղթարշավի մասին վկայում է Է. Աղայանը՝ գրելով. «Մեղրու բարբառով խոսել են Մեղրու շրջանի բոլոր գյուղերը և Կապանի հարավը, բայց ենթարկվելով Ղարաբաղի բարբառի ազդեցության՝ այդ շրջանի բոլոր գյուղերի խոսվածքները վերածվել են Ղարաբաղի բարբառի՝ պահելով իրենց մեջ մայրենի բարբառի մի շարք գծեր»¹²:

*Ղարաբաղի բարբառի Միսիանի խոսվածք*¹³.- Միսիանում, բացի բնիկներից, կան Ղարաբաղից, Նախիջևանից, Պարսկահայքից եկածներ, 20-րդ դարավերջին՝ Ադրբեջանից տեղահանված հայեր, որոնց խոսվածքներն իրենց ուրույն կնիքն են դրել շրջանի հարավփոփոխ լեզվի վրա: Այս մասին «Ազգագրական հանդեսում» կարդում ենք. «Հայերի փոքրագոյն մասը բնիկներ են և բնակում են Միսիանու Բոնակոթ, Ախլաթեան և Բնունիս, ինչպես և Լորաձորի Շնաթաղ, Լոր և Դարաբաս գիւղերում: Բնիկ են համարում նաև տաթևացիները, իսկ միւս, մեծագոյն մասը գաղթականներ են, որ գլխաւորապէս եկել են Պարսկաստանից 1828-29 թուի ռուս-պարս-

¹² Ս. Ս. Ղարիբջան, նշվ. աշխ., էջ 234:

¹³ Մինչև 20-րդ դարը Միսիանի խոսվածքների և բնակիչների տեղաշարժերի մասին տեղեկացել ենք Ե. Լալայանի «Միսիան, Նիւթեր ապագայ ուսումնասիրութեան համար» աշխատանքից (տե՛ս «Ազգագրական հանդես», Գ հատոր, հմ. 1- 2, Թիֆլիս, 1898, էջ 105-270), ներկայիս լեզվական տվյալները՝ անձամբ կատարած հարցումների հիման վրա, մեզ տրամադրել է Միսիանի բնակիչ պատմաբան Լ. Գրիգորյանը, որին հայտնում ենք մեր շնորհակալությունը:

կական պատերազմների միջոցին: Սրանցից Գերմալիները բռնել են Ալելու, Անգեղակոթ, Ռուշի-թագա քենտ և Ուզ, Մագրա, Բալաք, խոյեցիները՝ Շադատ, Լծեն, սալմաստցիները՝ Ղարաքիլիսա վերջին ժամանակներս սրանցից մի մասը տեղափոխուեց Ղալաջըղ և նրան վերակոչեց երկրորդ կամ նոր Ղարաքիլիսա»¹⁴:

Ըստ Լ. Գրիգորյանի տրամադրած նորագույն տվյալների՝ Ղարաբաղի բարբառի խոսվածքներով, մասամբ նաև բարբառային հատկանիշներով հարուստ խոսակցական հայերենով հաղորդակցվում են Սիսիանի հետևյալ բնակավայրերը. 1) *Շենաթաղ* (Լեռնաշեն), - 17-18-րդ դդ.-ից հիշատակվող այս վայրում հաստատվել են արցախցիներ, նաև պարսկահայեր և գողթնեցիներ: «(Շենաթաղցիները բնիկ են համարում), խօսելիս վերջին խօսքը երկարացնում են: Սրանք միւս գիւղացիների համեմատութեամբ քաղաքավարի և ունևոր են», - գրում է Ե. Լալայանը¹⁵: *Քաղաքավարի* բառից կարելի է ենթադրել, որ գրական հայերենի տարրեր են ներթափանցել բարբառային խոսքի մեջ: 2) Բռնակոթ՝ հարակից Բնունիսով, Ախլաթյան, Լոր, Անգեղակոթ, նաև Շաքի՝ Անգեղակոթի վերաբնակներով, - հիմնականում Ղարաբաղից եկածներ են, կան նաև Խոյ-Սալմաստից ներգաղթածներ, սակայն հաղթել է Ղարաբաղի բարբառի Սիսիանի խոսվածքը: 3) Դարաբասը (Դարբաս), Եաիճին, - բնիկներով բնակեցված հին բնակատեղիներ են, որտեղ գործածվում է Գորիսի խոսվածքին մոտ մի լեզվաճյուղ:

Գորիսի ենթաբարբառ. Ա.Մարգարյանը գրում է. «Գորիսի բարբառը՝ իր ընդգրկած որոշակի սահմաններով, պատմական Սյունիքի լեզվի կամ բարբառի օրգանական շարունակությունն է և, իբրև այդպիսին, ոչ թե ստորադասվում է Ղարաբաղի կամ Արարատյան բարբառին, այլ ունի տեղական բարբառներին բնորոշ իր յուրահատուկ հնչյունական համակարգը, բառային ֆոնդն ու քերականական կառուցվածքը և ամենայն իրավամբ էլ մի ինքնուրույն ու ինքնատիպ բարբառ է»¹⁶: Ապա անվանի լեզվաբանը հավելում է, որ «Գորիսի բարբառը սովորաբար Ղարաբաղի բարբառի մեջ է առնվել և դիտվել իբրև դրա ենթաբարբառներից մեկը: Նման մո-

¹⁴ «Ազգագրական հանդէս», Գ հատոր, հմ. 1- 2, էջ 194:

¹⁵ «Ազգագրական հանդէս», Գ հատոր, էջ 161:

¹⁶ Ա. Մարգարյան, նշվ. աշխ.:

տեցման համար հիմք են ծառայել այն մեծ ընդհանրությունները, որ իրոք գոյություն ունեն այդ երկու բարբառների միջև: Սակայն դրանք միաժամանակ երևան են հանում նաև մի շարք էական տարբերություններ, որոնք դրսևորվում են թե՛ հնչյունական, թե՛ ձևաբանական և թե՛ բառապաշարային համակարգերի մեջ»¹⁷:

Ե. Լալայանը «Ձանգեզուրի գավառ» ուսումնասիրության մեջ Գորիսի բնակիչներին բնիկ չի համարում:

1828 թ. Թուրքմենչայի պայմանագրով Գորիսում հաստատվել են նաև պարսկահայեր, որոնց բարբառները մոռացվել են՝ բառային-քերականական որոշակի հատկանիշներ թողնելով գորիսեցիների լեզվում:

Գորիսի տարածաշրջանի գրեթե բոլոր գյուղերի խոսվածքները՝ բարբառագիտական ծանուցումներով, գրի է առել ծնունդով գորիսեցի բարբառագետ Ժ. Միքայելյանը: Անտիպ նյութերը պահվում են ՀՀ ԳԱԱ Հ. Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտում և հասանելի են ուսումնասիրողների համար:

Այսպես, Ժ. Միքայելյանը նշում է, որ Վերինշեն (կոչվել է նաև Հին Գորիս, Կյորես), Բռուն, Խոտ, Կորնիձոր, Տաթև, Սևարանց, Տանձատափ և այլ գյուղերի բնակիչները հիմնականում բնիկներ են, որոնց խոսվածքները շատ քիչ են տարբերվում Գորիս քաղաքի խոսվածքից: Ավանդության համաձայն՝ խնձորեսկցիները եկել են Պարսկաստանից և նախապես բնակվել քարայրերում, հետագայում մոռացել են իրենց բարբառը: Տաթևացիների վկայությամբ 1828 թթ. իրենց գյուղ են ներգաղթել պարսկահայեր, հիմնականում Սալմաստից: Սակայն այժմ խոսվածքային տարբերությունները վերացել են, և ողջ գյուղը խոսում է մեկ ընդհանուր խոսվածքով:

Կապանի տարածքում հիմնականում պահպանված են Ղարաբաղի բարբառային հատկանիշները (Ներքին և Վերին Խոտանան, Արծվանիկ և այլն): Ըստ Ա. Ղարիբջանի՝ «Կապանում կան գյուղեր, որոնք խոսում են Հաղրութի բարբառով (Եղվարդ, Ծավ, Ագարակ, Հանդ, Բերդ, Շիշկերտ և այլն)¹⁸: 19-րդ դարի վերջին Մարտակերտի Առաջաձոր գյուղից մի քանի ընտանիք տեղափոխվել է Կապանի տարածաշրջան, հիմնել է համանուն գյուղ, որտեղ շարունակել է

¹⁷ Նույն տեղում, էջ 7:

¹⁸ Ա. Ս. Ղարիբջան, նշվ. աշխ., էջ 233:

խոսել մայրենի խոսվածքով¹⁹:

բ) *Բարբառային տարրերով հարուստ ժողովրդախոսակցական լեզու*: Սյունիքում տարածքային-գործառական առումով երկրորդ դիրքում է խառը տիպի՝ 2-3 բարբառների համադրությամբ և գրական հայերենի ազդեցությամբ ստեղծված ժողովրդախոսակցական լեզուն: Արարատյան, Հին Նախիջևանի, Ջուղայի, Խոյի, Մարաղայի, Ղարադաղի բարբառները՝ համադրված Ագուլիսի, Ղարաբաղի, Հաղրութի, Մեղրիի բարբառային բառաշերտով, հնչյունական և քերականական տարբեր հատկանիշներով, որպես ժողովրդախոսակցական լեզվի մի տարբերակ, գործածվում են Սիսիան և Մեղրի քաղաքներում, Ագարակում, Քաջարանում, Սիսիանի Շամբում, Տոլորսում և այլուր: Տոլորսի խոսվածքը միջանկյալ դիրք է գրավում Գորիսի խոսվածքի և գրական լեզվի միջև:

Այդպես նաև՝ Սիսիանի Գետաթաղը, որի բնակիչները եկել են Հին Նախիջևանից: Բարբառը պահպանվել է մասամբ, գերակշռող է խոսակցական հայերենը: Սիսիանի Որոտանում և Աղիտոտում ներկայումս բնակվում են Բաքվից և Ադրբեջանի այլ վայրերից տեղահանվածներ, որոնք շրջակա բնակավայրերի և գրական հայերենի ազդեցությամբ հաղորդակցվում են խոսակցական հայերենով: Բարբառով խոսում են տանը կամ միայն հայրենակից տեղահանվածների հետ: Մուցք-Բարձրավանում, Լձենում, Բնունիսում, Ախլաթյանում, Գորայքում տիրապետող է բարբառախառն խոսակցականը: Գորայքը աչքի է ընկնում մոլոկանների բառապաշարից կատարած փոխառություններով: Ախլաթյանից, Տաթևից, Լձենից վերաբնակեցված Նորավանում նախապես տիրապետող Ախլաթյանի խոսվածքին հաղթել է բարբառախառն խոսակցական հայերենը:

գ) *Պարսկահայ խոսվածքներ*: Բարբառակիրները ներգաղթել են 1828-1829 թթ. Խոյի Մահլազան, Ղորուղ և այլ գյուղերից, Մալմաստի Շորիկ, Ճուկեղան, Գոլոզամ, Ասլանիկ, Հմբանա, Մավրա, Սումա, Ենգիջա, Փայաջիկ, Աղբակ, Առաշգիրան, Հաֆթվան, Մարամետ և այլ գյուղերից, որոնք, տարբեր բնույթի որոշակի փոփոխություններով հանդերձ, պահպանել են իրենց տարածքի մայրենին:

Ըստ այսմ՝ Բալաք և Շաղաթ միավորված գյուղերի՝ Նոր Ջու-

¹⁹ Տեղեկությունն ըստ նույն գյուղում ծնված Բ. Գ. Թ., դոց. Լ. Գ. Թեյլանի:

ղայից և Սալմաստից եկած բնակիչները, Աշոտավանի, Ղարաքիլիսա-Միսիանի, Թասիկի, Լծենի, Ծղուկի, Սալվարդի պարսկահայերը բարբառախոս են: Բարձրավան-Մագրայի բնակիչները եկել են Խոյի Ղոխ (Կրորս) գյուղից: «Գիւղում, Բագուի ազդեցութեամբ, կայ փոքր-ինչ կրթուած երիտասարդութիւն, որ ընկերակցութեամբ ստանում է հայ լրագիրներ և գրքեր», - հիշատակում է Երվանդ Լալայանը²⁰:

1810-20 թթ. հայ բնակչությունից գրկված Անգեղակոթ հնագույն բնակավայրը 1828-ին բնակեցվել է Թավրիզի Ղարա Քյոֆշան գյուղից եկած պարսկահայերով: Շաղաթ գյուղ եկել են Մարաղայից, Խոյից, Սալմաստից: Հացավան գյուղը հիմնադրել են մոտակա գյուղերից, Նախիջևանից եկածները, որոնց լեզուն Խոյի բարբառի Վայքի խոսվածքն է:

Պարսկաստանի Գյարմարի (Թավրիզի մոտ) մահալի Ուզումչի գյուղից եկածներով բնակեցված Ույծի խոսվածքը տեղացիները բաժանում են 2 տեսակի՝ կլանների՝ փափկախոսների, և կոռների՝ շնչեղախոսների:

դ) *Գործածության նեղ շրջանակ ունեցող բարբառային կղզյակներ:* Է. Աղայանը «Մեղրիի բարբառը» աշխատության մեջ ավստոսանքով նշում է, որ խորհրդային կարգերի հաստատումից հետո Մեղրիում բարբառով խոսելը համարվել է ամոթալի երևույթ: «Ս» ճյուղի Մեղրիի հարուստ բարբառը գոյատևել է մինչև 1900-1920 թթ.: Այն կղզյակային դրսևորում է ունեցել Փոքր թաղում և հիմնականում պահպանվել է փոքրաթիվ մեծահասակների խոսքում: «Փոքր թաղում ամբողջ բարբառն ավելի լավ է պահպանված և ավելի հաճախ է գործածվում, քան Մեծ թաղում: Դա նրանից է, որ Մեղրիում եղած բազմաթիվ օտարների ավելի քան 90 տոկոսը կենտրոնացած է Մեծ թաղում, որի շնորհիվ էլ բարբառն ավելի արագորեն է դուրս մղվել ու տեղի տվել նոր՝ գրականին մոտ խոսակցական լեզվին», - անցյալ դարից այսպիսի տվյալներ է ներկայացնում Է. Աղայանը²¹:

Կղզյակային գործառույթ ունեն դժվարհասկանալի Կարճևանի և Կաքավաբերդի բարբառները: «Վաղ ժամանակներում Կաքավաբերդի բարբառը Մեղրու և Կարճևանի բարբառների հետ մի

²⁰ «Ազգագրական հանդես», Գ հատոր, հմ. 1-2, էջ 184:

²¹ Է. Բ. Աղայան, Մեղրու բարբառը, Ե., 1954, էջ 13:

սերտ միասնություն են կազմել և ճյուղային նույն հատկանիշներն են ունեցել», - փաստում է Հ. Մուրադյանը²²: Մ ճյուղի Կարճևանի բարբառը ընդհանրություններ ունի նույն ճյուղի մեջ մտնող Ղարաֆաղի, Արդվինի, Մեղրու, Հաղրութի, Դգմարի, Քելվան-Շաղախի, Ուրմիայի բարբառների հետ:

Կաքավաբերդի բարբառը, Կուրիս, Գուդեմնիս, Վարհավար և Ագարակ բնակավայրերի խոսվածքները հեռացել են Մ ճյուղի բարբառներից և ձեռք են բերել Ում ճյուղի հատկանիշներ:

Այսպիսով, Սյունիքի տարածքի բնակիչների գերակշիռ մասը բնիկ է. կան նաև Պարսկահայքից և Հայաստանի այլ վայրերից եկածներ: Սյունիքի տարածքային լեզվական հիմնական տարբերակը պատկանում է բարբառների արևելյան խմբակցությանը: Այն ներառում է Ղարաֆաղի, Հաղրութի, Կարճևանի, Կաքավաբերդի, Ագուլիս-Մեղրիի, Խոյ-Մարաղայի բարբառների տարբեր խոսվածքներ: Որոշ վայրերում հաղորդակցության միջոց է նաև Արարատյան և Ղարաֆաղի բարբառների լեզվական հատկանիշներ պարունակող խոսակցական հայերենը:

Ключевые слова: Диалект и говор, территориальные варианты, Карабахский диалект, Сисианский говор, Горисский поддиалект, разговорный язык, говоры армян в Персии, диалектные островки.

А. О. Месропян. Общая картина диалектов Сюникской области. Большинство жителей Сюника - коренные жители, а небольшая часть - выходцы из Персармении и других мест Армении. Исходная языковая версия этого района принадлежит к восточной фракции диалектов, в которую входят различные диалекты Карабаха, Гадрута, Какаваберда, Карчевана, Агулис-Мегри, Хой-Мараги. В некоторых местах используются разговорные варианты с особенностями араратского и карабахского диалектов.

Key words: dialect and subdialect, regional variants, dialect of Karabakh, subdialect of Sisian, subdialect of Goris, spoken language, subdialects of Armenian in Iran, islets of dialects.

Н. Н. Mesropyan. The general picture of the dialects of the Syunik region. Most of the inhabitants of Syunik are natives, and a small part came from Persarmenia and other places of Armenia. The original language version of that area belongs to the Eastern faction of dialects, which includes different dialects of Karabakh, Hadrut, Kakavaberd, Karchevan, Agulis-Meghri, Khoy-Maragha. In some places, colloquial versions with the features of the Ararat and Karabakh dialects are used.

²² Հ. Դ. Մուրադյան, Կարճևանի բարբառը, Ե., 1960, էջ 8: